

Непознати светитељ из манастира Градац

СЛОБОДАН НЕНАДОВИЋ

У издању Народног музеја у Београду публикована је једна разгледница у боји. Разгледница представља главу једног светитеља (сл. 1). На полеђини разгледнице још стоји: *Народни музеј - Београд. Непознати светитељ, Градац, XIII век.* То је, у ствари, снимак једног средњовековног фрагмента фреске, који потиче из цркве Благовештења, задужбине краљице Јелене, жене краља Уроша I, а која се налази у селу Градац, удаљеном око 12 km од Рашке.

О томе како је овај фрагмент доспео у Народни музеј у Београду писао сам у своме чланку: *Успомене конзерватора - сећања и искуства*.¹ Да се укратко подсетимо на то.

Мој први конзерваторски подухват у току дугогодишњег рада на заштити споменика културе било је скидање тога фрагмента са зида градачке цркве у лето 1947. године. То сам урадио тек пошто је у једној изненадној краткотрајној летњој олуји отпао леви део ове фреске и разбио се у

парампарчад испред мојих ногу. Овај део је остао на зиду, али се од њега толико одвојио, да се иза фреске могла да увуче читава шака, и то насатице. Тај комад се задржао на зиду захваљујући само компактности комада малтера на коме је била фреска и малом укљештењу тога малтера са луком, испод кога се налазио.

Вративши се у Београд 1947. године после завршених радова на градачкој цркви, дошао сам на идеју да се можда у врло великој фото-документацији Народног музеја у Београду налази снимак те фреске пре пропасти поменутог дела. И заиста, та фреска је била снимљена на стакленој плочи, па сам у своме чланку дао паралелне снимке: фреске пре њеног оштећења и фреске спасеног светитеља. Снимак који се налазио у музеју направио је још пре 1934. године фотограф музеја Б. Бугарчић (сл. 2).

¹ С. Ненадовић, *Успомене конзерватора*, Београд 1985, 53-96.

Сл. 1 Разгледница светитеља из цркве манастира Градац, XIII век, издање Народног музеја у Београду

Fig. 1 Fresque représentant un saint dans l'église du monastère de Gradac (XIIIe siècle) - carte illustrée, édition du Musée National de Belgrade

Сл. 2 Снимак композиције Силазак Св. духа из цркве манастира Градац, XIII век. Снимак Народног музеја у Београду пре уништавања левог дела фреске 1947. године

Сл. 3 Разгледница Народног музеја у Београду, која представља св. Петра са фреске из манастира Сопоћани, XIII век

Fig. 3 Saint Pierre sur une fresque du monastère de Sopoćani (XIIIe siècle). Carte illustrée dans l'édition du Musée National de Belgrade

Ко је тај непознати градачки светитељ из XIII века?

У приказу градачког живописа и у његовој стилској анализи професор Ђ. Бошковић је утврдио да је композиција са два преостала светитеља, о којој је реч, *Силазак Св. духа на апостоле*. Он у монографији није дао слику из Народног музеја, већ само слику спасеног фрагмента из музеја, публикованог на разгледници. Професор Ђ. Бошковић каже за тај фрагмент да представља детаљ из композиције *Силазак Светог духа* на западном зиду под куполом.²

На сачуваном снимку из Народног музеја виде се доста јасно главе двојице светитеља. Десно је глава са сачуваног фрагмента, а лево глава са уништеног дела фреске. Обојица светитеља су окренута главама на супротне стране: један гледа на леву (сачувани фрагмент), а други на десну страну (уништени фрагмент). Слика је сачуваном светитељу изузетно пажљиво насликао седу косу, коју је разделио на два дела по средини, а њене праменове је дугим, широким и паралелним потезима четкице скоро „зализао“. Други светитељ са уништеног фрагмента био је ћелав.

Сл. 4 Рељеф св. Петра са улазног западног портала у Студеници, крај XII века

Није тешко уочити и препознати на таквој композицији, као што је *Силазак Светог духа на апостоле*, у лицима ових светитеља, апостоле Петра и Павла. На сачуваном фрагменту је апостол Петар, а на уништеном апостол Павле.

Сл. 5 Цртеж св. Петра направљен према фресци *Исцељење слепог* у цркви Богородице Љевишке у Призрену. Фреска је из времена пре обнове цркве 1307. год. и налазила се на зидовима базилике, друга деценија XIII века

Fig. 5 Dessin représentant saint Pierre d'après la *Guérison de l'aveugle*, fresque qui décorait la basilique dédiée à la Vierge Ljeviška avant la rénovation de celle-ci en 1307 (seconde décennie dit XIII siècle)

Упоредном анализом ликова св. Петра у нашем средњовековном живопису то се може чак и врло лако доказати. Узмимо, на пример, само лик овог св. Петра из манастира Градац и упореди-мо га са ликом св. Петра из манастира Сопоћани (сл. 3). Случајно, њихове главе су окренуте у истом правцу, па су њихова лица изражена на сличан начин. Очигледно је да се ту ради о два велика сликара, који један исти мотив интерпретирају на свој уметнички начин, али одлично познају карактеристике лика светитеља кога треба да насликају. Коса градачког св. Петра је брижљиво негована, као да ју је специјални фризер зачешљао пре него што ће га сликар насликати. Тај поступак ће овај уметник применити и сликајући неке друге светитеље на другим композицијама.

Коса сопоћанског св. Петра је обично рашчешљана, као коса човека који своју косу држи у реду, али јој не поклања неку нарочиту пажњу. Међутим, карактеристичне су мале шишке, које му падају на чело, као остатак старијих времена, када се коса св. Петра тако приказивала.

У композицији *Успења Богородице* у градачкој цркви лице апостола који држи кадионицу је веома оштећено, па се по њему не може препозна-

ти ко је то. Али, коса тог апостола обрађена је на потпуно исти начин и истом техником као коса св. Петра из композиције *Силазак Св. духа*. На основу тога би се са много вероватноће могло претпоставити да је и ту представљен апостол Петар.³

У цркви Богородице Љевишке св. Петар је насликан заједно са св. Павлом на луку пролаза из нартекса у наос. И ту су њихови ликови сасвим препознатљиви: св. Петар је са бујном косом, брковима и брадом, сасвим сличан оном сопоћанском, а св. Павле је скоро ћелав, са врло мало косе на глави.

И у композицији *Причешће апостола хлебом* у цркви Богородице Љевишке лик св. Петра је сличан сопоћанском: брада је нешто стилизованија, али је коса иста, са оне две-три шишке спуштене на чело. У композицији *Успења Богородице* на западном зиду цркве Богородице Љевишке апостоли Петар и Павле су један поред другог, а ликови су им врло препознатљиви. И овде апостол Петар држи кадионицу којом кади, као што ради и на градачкој композицији *Успења Богородице*.

Међутим, крајем XII века св. Петар је у Студеници представљен на нешто друкчији начин. Он је извајан на унутрашњој страни главног улазног портала Богородичине цркве. Његов идентитет је несумњив, јер он држи кључеве раја. Коса му је стилизована у симетричне увојке, који му падају на чело (сл. 4). Тај манир представљања св. Петра примењен је и на композицији *Исцељење слепог* у цркви Богородице Љевишке. Ова композиција припада оном сликарству на зидовима базилике и пре обнове цркве, коју је извео краљ Милутин 1307. године. Она је датована у средину XIII века. Нама се, иак, чини, с обзиром на овај начин обраде св. Петра у Богородичиној цркви у Студеници и овде, да би то сликарство могло да се датује и у нешто раније време, тј. на почетак XIII века⁵ (сл. 5).

Писац овог текста није експерт за српски средњовековни живопис и зато ће сваки стручњак у њему пронаћи многе празнине. Али, стицајем прилика, писац је радећи на заштити српске средњовековне архитектуре, радио и на заштити њеног живописа. Тај се живопис налази на зидовима те архитектуре, па су та два посла, природно, неодвојива један од другог. То се види и из овог текста, јер је први ауторов конзерваторски посао било баш спасавање једне фреске. На писање овог текста подстакао га је овај непотпун наслов на разгледници Народног музеја, јер писац ипак сматра да ово није лик непознатог светитеља XIII века из манастира Градац, већ лик св. Петра.

² Ђ. Бошковић, С. Ненадовић, *Градац*, Београд 1951, табла XXXII, сл.3.

³ Исто, табла XXXI.

⁴ Д. Панић, Г. Бабић, *Богородица Љевишка*, Београд 1975, сл. 12.

⁵ Исто, сл. 50.

Saint Pierre sur un fragment d'une fresque de Gradac

SLOBODAN M. NENADOVIĆ

Au Musée National de Belgrade il existe un fragment original d'une fresque qui décorait l'église du monastère de Gradac (XIIIe siècle) et qui comporte la représentation de la tête d'un saint. Le fragment a été dégagé en 1947 par l'auteur du présent texte (fig. 1). C'est ainsi qu'il a été sauvé, étant donné qu'il s'était décollé du mur. La partie gauche de la fresque était déjà tombée et ses débris s'étaient dispersés (fig. 2). Le Musée National a fait une carte illustrée du fragment récupéré. Sur l'envers de la carte on lit: "Saint anonyme, Gradac, XIIIe siècle".

Dans son article l'auteur démontre que le fragment faisait autrefois partie de *la Descente du Saint-Esprit sur les apôtres* et que le saint qui était peint sur la partie détruite de la fresque était saint Paul. Le professeur Dj. Bošković l'avait identifié ainsi, lui aussi.

Ayant analysé, du point de vue de la peinture la manière dont saint Pierre était représenté au XIIIe siècle, l'auteur a signalé la ressemblance typologique de ce personnage avec celui d'autres fresques (Sopoćani, fig. 3,

Église de la Vierge Ljeviška). Il a montré également qu'à la fin du XIIe siècle et dans la première moitié du XIIIe saint Pierre était peint d'une manière tout à fait différente. Ses cheveux étaient stylisés d'une manière particulière pour former une sorte de boucles. C'est ainsi qu'étaient sculptés les cheveux de saint Pierre sur le portail occidental de l'Église de la Vierge à Studenica datant de la fin du XIIe siècle (fig. 4) et c'est de la même manière qu'étaient peints ses cheveux dans la composition évoquant la guérison de l'aveugle dans l'Église de la Vierge Ljeviška de Prizren (fig. 5). Cette fresque faisait partie du décor peint d'avant la rénovation de l'église, effectuée par le roi Miloutine en 1307, ce qui est indubitable, du fait qu'elle fut murée par les voûtes datant de 1307. Elle décorait le mur de la basilique primitive.

En se fondant sur cette analyse, l'auteur considère que la fresque représentant la guérison de l'aveugle est un peu plus ancienne et que l'ensemble du décor peint de la basilique devrait être situé non pas au milieu, mais au début du XIIIe siècle.